

ճրէցան բազմութեան առաջ, մանաւանդ որ
 առնիկ ոյժերը շուտով լքեցին իրենց դիրքերը
 եւ ցրուեցին: Մնաց միայն իշխանական որեւ-
 րը, որ իրար քաջալերելով նետուեցին գիտակ-
 ցաբար մահուան գիրկը. «Քաջութեամբ մեռ-
 ցուք ի վերայ աշխարհիս մեր եւ ի վերայ ազ-
 գիս մեր եւ մի տեսցեմ աչք մեր կոխան ոտից
 պղծալից լեալ գաբարանս մեր»:

Այս սրբազան մրմունջը շրթունքին ընկան
 երեք հազարի չափ նահատակներ եւ նրանց թը-
 ւում Մուշեղ Մամիկոնեան եւ Սմբատ Բագրա-
 տունի: Հայրենիքի գոհերը մնացին անթաղ,
 անձրեւի եւ արեւի տակ. «ոչ լալ եւ ոչ հաց
 սզոյ բեկանել ի տունս իւրեանց եւ ոչ տալ դե-
 րեղմանի, այլ բացընկեցիկ օթագացեալ ի վայ-
 րի յարեւու եւ ի փոշոջ եւ յանձրեւի եւ ի
 մրրիկս հողմոց»:

Երկիրը հառաչեց եւ ողբաց ինքնուրաց
 քաջերի մահը, առանց նրանց «մնացին թափուր
 յօգնականութենէ նոցա եւ մատնեցան ի ձեռս
 դադանարարույ թշնամուցն»:

Արձնի մարտը տեղի ունեցաւ 14 դեկտեմ-
 բերի 772 թուին: Արիւնալից ամպերն անցան
 հայ հորեղոնից, երկիրը խաղաղեց եւ նորէն
 լծուեց շինարար աշխատանքի: Ապստամբ
 Սմբատի որդին Աշոտ Մասկերը խոհեմ քաղա-
 քանակութեամբ հիմը դրեց Բագրատունիների
 իսկական զօրութեան: Կամսարականներից գը-
 նեց Արշարունիքը եւ Բագարան տեղափոխեց
 իր նիստը: Որդին Բագարատը հաստատուեց
 Տարօնում, միւսը՝ Սմբատը յաջորդեց հօրը:

Թ. դարը հայութեան համար նշանաւոր էր
 առանձնակի: Ոչ միայն իրենց հայրենիքում է-
 ին յառաջանում հայերը, այլև Բիւզանդական
 պետութեան մէջ ամուր դերքեր էին գրաւում,
 որ մի օր տիրանան Կոստանդին մեծի դահլին:

Իսկ արարական պետութիւնը նշաններ էր ցոյց
 տալիս քայքայման: Խալիֆաները փառքի վե-
 րելքը կատարած սկսել էին իջնել, որ մօտ ա-
 պագայում խաղալիկ դառնան վարձկան թիւրք
 զինուորների ձեռքին: Բարեկի շարժումը, որ
 ոչ միայն քաղաքական գոյն ունէր, այլևս ըն-
 կերային մեծապէս հարուածեց պետութեան
 վարկը: Ծայրագաւառների ամիրաները գլուխ
 բարձրացրին եւ ձգտում էին անջատուելու:

Այս բոլորը դադանիք չէր նսեւ հայերից:
 Անարդար կը լինէր յանդիմանել, որ երբեւիցէ

հայերը բաւականին չըջանկատ չեն եղել քաղա-
 քական մեծ գալիքների հանդէպ: Հեռուն տես-
 նել, շատ հեռուն թափանցել՝ անհնարին չէ ե-
 դել մեղ համար: Մեր ազգային թերութիւնն
 այն է, որ անկարող ենք ընթանալ իրերի հետ
 ոտն առ ոտն, շտապում ենք կանխել դէպքերը,
 առջեւն ընկած վազում ենք, փոխանակ ետեւից
 գնալու, գնալու յամբաքայլ:

Մասկերի որդին, Բագարատը, ինչպէս եւ
 Արժրունեաց իշխանը, գալով արաբների տկա-
 րութիւնը վճռեցին չվճարել սովորական հար-
 կը: Պէտք եղաւ ճնշումի, որ արքունի տուրքը
 դանձուի: Մի օր էլ պետական հարկահանները
 սպանուեցան Տարօնում: Քաղաքային բնօյթի
 մահափոքոճերը դառնացրին արաբներին:
 Մուստափաքիլի օրով մի կատաղի փոթորիկ
 անցաւ Հայաստանի վրայից, եւ այն վերջին էր
 եւ լաւագոյն ապացոյց պետութեան թուլու-
 թեան: Որքան հզօր է պետութիւնը, նոյնչափ
 վեհանձն է դէպի հպատակ ժողովուրդի ըմ-
 բոստացումը, եւ որքան թոյլ, այնքան դա-
 ժան:

Ապիկար եւ մեղկ խալիֆայի կողմից իննե-
 րորդ դարի կէսին եկաւ մի թիւրք Բուղա անու-
 նով, որ թէեւ 80 տարեկան էր, բայց բնածին
 անզթութիւնը չէր մեղմացել նոյնիսկ զառամ
 տարիների ծանրութեան տակ, եկաւ ողողելու
 Հայաստանը արիւնով: Արիւնուշտ էր Բուղան
 ի բնէ եւ խարդախ, զի խարդախութիւնը ան-
 զթութեան կարապետն է: Նենդօրէն եւ ողբիչ
 լեզուով իր մօտ կանչեց գրեթէ բոլոր ազգե-
 ցիկ իշխաններին՝ Տարօնի, Վասպուրականի,
 Սիւնիքի, Գարդմանի, մինչեւ իսկ Խլաթի եւ
 Թիֆլիսի կասկածելի մուսուլման ամիրանե-
 րին, նա կալանաւորեց եւ տարաւ Բագդադ:

Շատերը մահացան օտարութեան մէջ: Նա-
 հատակուեց եւ Սմբատ իշխանը, որ ի Արլա-
 բաս: Բայց նրա որդին Աշոտ լուծեց հօր եւ
 միւս մարտիրոսների արեան վրէժը իր յաղ-
 թանակով: Արարական լուծը ընկաւ Հայաս-
 տանում ճիշտ այն միջոցին, երբ հայի միւս
 դաւակը՝ Վասիլ բարձրանում էր Բիւզանդիայի
 դահլը:

Աշոտի յաղթութիւնը Բագրատունեան հո-
 սանքի յաղթանակի օրն էր եւ Մամիկոնեան-
 ների՝ սլարտութեան: Աշոտ իզուր չէր, որ Մա-